

UOT: 39

Nurəngiz QARAYEVA
AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
qarayeva.nurngiz@bk.ru

Toy adətlərimiz Azərbaycan kinosunda

Traditional Azerbaijan wedding in national films

Азербайджанские свадебные традиции в национальных кинофильмах

Xülasə: Qədim tarixə malik olan toy adətləri xalqımızın ailə məişətində xüsusi bir rol oynamışdır. Bütün dünya xalqlarında olduğu kimi, Azərbaycanda da uzun əsrlər boyu özünəməxsus şəkildə toy mərasimi keçirilmişdir.

Toy mərasimi tarixi keçmiş etnoqrafik baxımdan əhəmiyyətli olan canlı səhifələrini göz önündə əks etdirir, real həqiqətləri, ailə məişətində uzun əsrlərdən bəri kök salan müxtəlif adət və ənənələri işıqlandırır.

Xalqımızın toyları zəngin adətlərlə müşahidə olunan bir sıra mərhələlərdən keçir. Bunlara qızbəyənmə, elçilik, nişan, paltarkəsdi, xınayaxdı, kəbin kəsmə, toy şənliyi, gəlin apardı və s. daxildir.

Milli filmlərimizdə toy məsələlərinə ciddi yanaşılmış və burada xalqımıza məxsus olan adət-ənənələr işıqlandırılmışdır. Göstərilən məqalədə "Böyük dayaq", O olmasın bu olsun, "Arşın mal alan", "Fətəli xan", "Qızıl uçurum" və s.kimi milli filmlərdə toyla bağlı adət-ənənələrə diqqət yetirilmiş və geniş araşdırılmışdır.

Açar sözlər: film, qızbəyənmə, elçilik, xınayaxdı, toy, gəlinapardı.

Abstract: Weddings with an ancient history played a special role in the family life of our people. As in many countries of the world, a unique wedding ceremony has been held in Azerbaijan for many centuries too. The wedding ceremony is reflected in ethnographically significant pages of the historical past, emphasizing real truths, various traditions and traditions that have been rooted in family life for centuries. Weddings of our people go through a number of stages, accompanied by rich traditions. Bride-show, match-maker, to ask in marriage, engagement, henna, to made marriage, wedding, taking a bride and so on includes here. In our national films was approached seriously at weddings, and the customs of our people are highlighted here. This article is dedicated to weddings and has been studied

in detail in national films such as "Böyük dayaq (the great stronghold)", "O olmasın, bu olsun (Let it not be it)", "Fətəli xan (Fatali Khan)", Qızıl uçurum (Golden gulf)" and so on.

Keywords: film, match-maker, to ask in marriage, henna, wedding.

Резюме: Свадебные обычаи, имеющие древнюю историю, играли особую роль в семейном быту нашего народа. Как и все народы мира азербайджанский народ в течении многих веков проводил своеобразную свадебную церемонию. Свадебная церемония наглядно отражает живые страницы исторического прошлого, имеющие важное значение с этнографической точки зрения, освещает настоящие истины, различные обычаи и традиции, укоренившиеся в семейном быту на протяжении веков.

Свадьба у нашего народа разделена на несколько этапов, сопровождаемых богатыми обычаями. Среди них смотрины, сватовство, обручение, демонстрация нарядов невесты, кебин (религиозный брак), свадебное торжество, отправление невесты в дом жениха. Национальная кинематография проявила серьезное отношение к свадебным обрядам и осветила народные обычаи и традиции в этой сфере. В данной статье проведен анализ свадебных обычаев и традиций, нашедших отражение в таких национальных кинофильмах как «Великая опора», «Не та, так эта», «Аршин мал алан», «Фатали хан», «Золотая пропасть» и др.

Ключевые слова: фильм, смотрины, сватовство, обряд хнахты (окрашивание волос и ладоней в хне), свадьба, отправление невесты в дом жениха.

Mədəni irsimizin təbliğ vasitələrindən biri olan filmlər daha geniş auditoriyanı əhatə edərək, adət-ənənələrin işıqlandırılması sahəsində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə adət-ənənələrdən biri toy mərasimləridir. Sevinc, şadlıq gətirən el adəti kimi uzun əsrlər boyu yaşayıb, müasir dövrdə də icra olunan toy, xalqın minilliklərdən gələn istək və arzularını özündə əks etdirən, zəngin adət və ənənələri qoruyub saxlayan bir el şənliyidir.

Azərbaycan milli filmlərində ailə-məişəti mövzusunda, ələxsus toy adətlərinə ciddi yanaşılıb, xalqımıza məxsus ənənələr özünəməxsus şəkildə işıqlandırılmışdır. İstər Sovet, istərsə də müasir dövrdə çəkilmiş filmlərimiz də bu məqamları izləmək mümkündür.

Filmlərdə toy adət-ənənələri, xüsusən, gəlinə məxsus geyim-bəzəklər, toy süfrəsi, toyla bağlı qarşılıqlı yardım formalarının və s. yer alması təqdirə layiqdir.

Məlumdur ki, Azərbaycanda evlənmə prosesi qızbəyənmə, elçilik, nişan, xınayaxdı, toy şənliyi, duvaqqaldırma (duvaqqapma) və həftəhamamı mərhələlərindən ibarət olmuşdur. Toy-düyün adətən qızbəyənmədən başlaydı [13,s.316].

Azərbaycan ənənəvi ailə-nikah münasibətlərində adaxlanma mərhələsindən öncə baş verən "göbəkəsmə", "bəşikkərtmə", "ad eləmə" adətləri də vardır. Bu adətlərin canlandırılmasına bir neçə filmdə rast gəlirik.

"Bəşikkərtmə" adəti daha çox qohum və dost ailələr, əksər hallarda əmiöglü və əmiqızı arasında icra edilirdi. Belə halda oğlanın valideynləri elçi sifəti ilə qız evinə gəlir, bəzən uşağın beşiyinə bir yaylıq bağlayır və deyir ki, qız oldu bizim gəlinimiz [5,s.49].

Azərbaycanda "göbəkəsmə" adəti hal-hazırda sıradan çıxsada, XX əsrin sonlarına qədər geniş rast gəlinən bir adət idi. "Ad eləmə", "bəşikkərtmə" adətləri eynirəmsi adaxlanma mənasını verir. "Göbəkəsmə" keçmişdə ailə və ailə məişətində mühüm yer tutmuş, ailələr arasında mütləq icra olunan adətlərdən hesab olunurdu. Bu adət bir-birinə göbəkləri kəsilən uşaqlara bir növ nişanlılıq hüququ verirdi. Belə ki, "göbəkəsmə" adəti ilə ailələr arasında qohumluq münasibəti yaranırdı.

Göbəkəsmə, bəşikkərtmə, ad eləmə və deyiklilik adətindən fərqlənir. Bu ənənəyə görə eyni vaxtlarda anadan olan uşaqların düşən göbəyi bir torbada saxlanılırdı. Hətta bu adət danışıq dilində "əmiöglü və əmiqızının kəbini göydə kəsilib" şəkilində işlənilir.

"Dədə Qorqud", "Yol əhvalatı" və "Əhməd haradadır" filmlərində göstərilən adətlə bağlı bəzi kadrlara rast gəlmək mümkündür. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı əsasında kadrlaşdırılan tarixi "Dədə Qorqud" bədii filminə Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək Baybicanın qızı Banıçığəkə bəşikkərtmə nişanlı olurlar. Bamsı Beyrək bu səbəbdən bəşikkərtməsi (göbəkəsməsi) Banıçığı axtarıb tapır.

Keçmişdə bu adətlər əksər hallarda müsbət qarşılıqsada, mənfi nəticələr də verirdi. Tibb elminin sübut etdiyinə görə belə ailələrdə xəstə uşaqların dünyaya gəlməsi daha çox müşahidə olunur. Bəzi hallarda isə evlənmə yaşına çatan gənclərdə bir-birinə qarşı məhəbbət yaranmır, könlüslüz qurulan ailələrin isə özümlü möhkəm olmurdu.

Komik çalarlar əsasında çəkilən "Yol əhvalatı" filmində "ad eləmə" adətinin mənfi nəticəsi tamaşaçıların diqqətinə çatdırılmışdır. Bu adət bir-birini sevən Zümrüd və Mustafanın evlənməsinə mane olur. Zümrüd sevdiyi oğlanla (Mustafayla) evlənmək istəyir. Lakin valideynləri Zümrüdü öz deyiklisi ilə evləndirməyə çalışırlar. Film Sovet dövründə çəkilsə də, bu adətin Azərbaycan ailəsi üçün hələ də nə qədər böyük əhəmiyyət daşımasını göstərir.

Eyni məsələ 1963- cü ildə ekranlaşdırılan “Əhməd haradadır” filmində də nəzərə çarpır. Əhməd və Leyla uşaqlıqdan göbəkkəsmə adaxlı olurlar. Zamanı gələndə isə hər iki tərəfin valideynləri gəncləri evləndirmək qərarına gəlirlər. Lakin övladlarının ciddi narazılığı ilə rastlaşırlar. Sovet rejiminin ideoloji nəzarəti altında çəkilən milli filmlərdə bəzi ənənələri, o cümlədən “Yol əhvalatı” və “Əhməd haradadır” filmlərində nümayiş olunan “beşik-kərtmə” və ya “göbəkkəsmə” ənənələrinin birmənalı şəkildə köhnəliyin qalığı kimi göstərməyə çalışmışlar.

Adət-ənənələr sırasında “qızbəyənmə” və “ağızaranma mərhələləri də mühüm yer tutur. Qızı adətən toyda-düyündə evlənmək yaşına çatan oğlan özü, şəhər mühətində qadınlar qapalı həyat tərzi keçirdikləri üçün oğlanın bacısı və ya anası bəyəndi. Keçmişdə qızları çox vaxt hamamda bəyəndilər. Bu zaman qızı bəyəndən oğlanın anası olardı. Gələcək qayınana qızın xarici görünüşünə, oturuşuna-duruşuna, rəftarına, bir sözlə tərbiyəsinə həttərəfli fikir verərdi. Bundan sonra evi, ailəsi və nəsil-nəcəbati araşdırırlar, uyğun görülərsə, elçi getmək üçün xəbər göndərərdilər. Lakin bu prosesdən əvvəl münasib bir adam göndərib qızın anasının ağzı aranardı. Razılıq alındıqdan sonra elçiləri qız evinə göndərərdilər. “İsmət” bədii filmində bu məqamlar çox gözəl işıqlandırılmışdır.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərini əhatə edən təkrarsız, illər ötdükcə köhnələməyən “O olmasın bu olsun” və “Arşın mal alan” filmlərində qızbəyənmə, elçilik, nişan və toy mərhələləri orijinal və zəngin çalarla təqdim olunur.

Məlumdur ki, “qızbəyənmə” və “xəbər göndərmə mərhələlərindən sonra “elçilik” mərhələsi başlayır. Adətə görə elçiliyi ailədə və ya nəsilə böyükülər, ağsaqqallar etməli idilər. Elçiliyə adətən başda oğlanın atası olmaqla ailəyə yaxın bir neçə hörmətli kişilər gedir. Qız evi də öz növbəsində hazırlığa başlayır, çay süfrəsi üçün tədarük görürlər. Elçiliyə gələnlər adətən: “Qız ağacı qoz ağacı, hər gələn bir daş atar”, “Qız yükü duz yükü” – deyib, söhbətə başlarlar. Müsbət cavab alındıqdan sonra isə elçilər: “Allah mübarək ələsin”, “Xoşbəxt olsunlar” – deyib, şirinçay içirlər. Razılıq alındıqdan sonra qısa müddət ərzində qız evinə bəlgə və ya kiçik nişan gətirirlər. Elçilər qız evindən birinci dəfə müsbət cavab almadıqda, ikinci və ya üçüncü dəfə elçiliyə gəlirlər. Toyun “elçilik” mərhələsi bir neçə bədii filmlərdə müxtəlif formalarda geniş şəkildə işıqlandırılmışdır. Belə ki, 1985-ci ildə ekranlaşdırılan “Bəyin oğurlanması” filmində elçilik həmnəsinə geniş yer verilmişdir. Filmdə bu proses kənd ağsaqqalı və hörmətli şəxslər tərəfindən təqdim edilir: “Bağ sizdən, bağban bizdən”, “Otaq sizdən, çırağ bizdən”, “Əl bizdən, əmək sizdən”, “Qız sizdən, o da bizdən” iki gül balanın xoşbəxt ailə qurmasına razılıq verəsiniz” deyərək, sözbə başlayırlar. “Ulduz” filmində bu

adət evin bir otağında kənd ağsaqqalları olsa da, digər otağında bəyin öz dostları ilə birgə icra olunduğu nümayiş etdirilir. “Kişi sözü” filmində isə bu mərhələ oğlanın atası, bibisi, sonda isə özü tərəfindən yerinə yetirilir. Lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qız evinə elçilik ilk əvvəl qadınlar tərəfindən edilir. Belə ki, oğlanın yaxın adamları - anası, bacısı, xalası və ya bibisi qız evinə gedir, söhbət zamanı onların fikri öyrənilir. Əgər razılıq əldə olunarsa, sonrakı mərhələdə kişilər gedərdilər. Bu Azərbaycan xalqının mentalitetində ailə başçısı olaraq kişiyyə yüksək dəyər verildiyindən irəli gəlir. Çünki əgər qız evi ilə razılıq əldə olunmasaydı, kişilərin sözü yerə düşmüş olardı. Bu da xalqımızın adət-ənənəsinə ziddir. Lakin göstərilən filmlərdə görünür, sovet təsiri altında bu məqamlar nəzərə alınmamışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, kiçik nişan sayılan bəlgədə sonra qız evinə böyük nişan gətirirlər. Nişandan sonra isə ənənəyə uyğun olaraq təmtəraqlı toy mərasimi baş tutur. Əvvəlcə qız toyu, ardınca oğlan toyu çalınır. Qız toyu qız evində çalğı, rəqs, yeyib-icmək və şənənmə ilə müşahidə olunur. XX əsrin əvvəllərinə qədər qız toyunda yalnız qadınlar iştirak edirdilər. İnqilabdan sonra bu ənənədə dəyişiklik müşahidə edilmişdir. Kişilər də mərasimə qatılırlar, şənlikdə iştirak edirdilər. Toy adətən səhər saat 11-də başlayardı. Ənənəyə uyğun olaraq kömək üçün qonşular, qohumlar gələrdilər. Musiqi dəstəsi, sazəndələr toyda fəal iştirak edirdilər. Qız evinə gələnlər yeyib-icib, rəqs edər, toya nəmər yazdırırdılar. Qız toyunda oğlan evinin adamları da iştirak edirdilər. Saat 5-də qız toyu yekunlaşar, hər də evinə dağılırdı. “O olmasın bu olsun”, “Bismillah” filmlərində qız toyuna aid maraqlı və zəngin ənənələri görmək olar.

İstər Üzeyr Hacıbəyovun eyniadlı operettası əsasən ekranlaşdırılmış “O olmasın, bu olsun” filmində məşhur xanəndə Tükəzban İsmayılova və rəqqasə Əminə Dilbazinin iştirakı ilə keçirilən və 1925-ci ildə lentə alınan “Bismillah”, istərsə də, 1934-cü ildə səssiz çəkilən “İsmət” bədii filmlərində qadın məclislərinə aid maraqlı fraqmentləri izləmək mümkündür. Qadınların yığıldığı məclisdə musiqi əsas rol oynayır. Kadrlarda qarmon, qaval, qoşanağara musiqi alətlərini izləyirik. Qadınlar şənənib, sirdiği rəqs edirlər. Gəlin milli geyimdə və duvaqda məclisin mərkəzində oturmuşdur. Buradan haşiyə çıxaraq qeyd etmək istərdik ki, inqilabdan əvvəl gəlinlər adətən qırmızı rəngli paltarlar geyindirildilər. Gəlinin geyimi xalqımızın zəngin geyim mədəniyyətinin bariz nümunəsi sayılır. Keçmişdə gəlinlər al qırmızı rəngli müxtəlif parçalardan (ipək, təxmər, qanovuz) tikilmiş gəlinlik geyindirildilər. Qırmızı rəng həm qədim türk eposlarında, həm də müasir dövrimizdə sadlıq, toy-bayram rəmzi hesab olunur. Həmçinin, qırmızı rəngin hakimiyyət, xoşbəxtlik və günəşin simvolizmi olduğunu qeyd edirlər [11, s.157]. Gəlin paltarlarının qırmızı rəngli olmasını həmin dövrləri əks etdirən filmlə-

rimizdə də aydın görmək mümkündür. Məsələn, "O olmasın, bu olsun", "Bismillah" filmlərində gəlinlər dövrə uyğun qırmızı rəngli paltarlar geyinmişlər (baxmayaraq ki, bu filmlər də inqilabdan sonra çəkilməmişdir). İnqilabdan sonra isə Avropa adətlərinin təsiri geyimlərdən, xüsusilə, gəlin paltarlarından yan keçməmişdir. Belə ki, qırmızı rəngli gəlin paltarları Avropa tipli ağ rəngli gəlin paltarları ilə əvəz edilmişdir. Tarixdən məlum olduğu kimi, ilk dəfə Kraliça Viktoriya öz toyunda bəyaz gəlinlik geyinir. Bəyaz geyinmək gənc qızların təmizliyindən, paklığından, ağ kağız kimi ləkəsiz olduğundan xəbər verir [11.s.158].

İnqilabdan sonrakı dövrü əks etdirən filmlərdəki toy mərasimlərində gəlinlərin artıq ağ rəngli paltarlarda olduğunun şahidi oluruq. ("Arşın mal alan", "Mücrü", "Babamın babasının babası" və s.). Hal-hazırda Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda həmin dövrə aid ağ gəlinlik paltarları mühafizə olunur¹. Toyda çal-çağır, rəqs xüsusi yer tutur. Toya çağırılanlara xüsusi hazırlanmış şirmiyat verildir. Hava qaralanadək dümbək, qaval və qarmon səsləri bütünlü məhəlləyə yayılır [6.s.339]. Oynayanların başına şabaş yağardı. Rəqs bitdikdə, oynayanlar əllərindəki pulları çalğılıqların qabağına, adətən açıq qoyulmuş bir musiqi alətinin (dəfin, qarmonun) qabına atırlar [2.s.245]. Bir neçə filmlərdə toyda rəqs edən insanların başına "şabaş" səpməsi və ya əlində tutmağı kadrları səhnəsi göstərilmişdir. Məsələn, "İsmət" filminə toyun sonuna yaxın əlində "şabaş" (pul) olan yaşlı bir kişinin rəqs etdiyini, "O olmasın, bu olsun" filminə bəyin (Məşədi İbadın) əlinə şabaş verilməsini, "Yuxu" filminə isə rəqs edənlərin başlarına pul səpməsi səhnələrini izləyirik.

Qız toyundan sonra, oğlan toyunun başlanmasına bir az qalmış zəngin, gözəl adət-ənənələrimizdən biri olan "xınayaxdı" mərasimi keçirilir. Belə ki, gəlinin ər evinə köçməsinə bir neçə gün qalmış qız-gəlinlər qız evinə toplaşar, xınayaxdı mərasimini icra edərdilər. Digər mərasimlərdə olduğu kimi, xınayaxdı mərasimində də oğlan evinin adamları iştirak edərdilər. Onlar gəlinə müxtəlif hədiyyələr, həmçinin zinət əşyaları hədiyyə verərdilər. Xınayaxdı mərasimində oğlan adamlarından biri gəlinin əllərinə, ayaqlarına xına qoyardı. Daha sonra məclisdə iştirak edən qızlar xına qoyub, çalib-oxuyar və şənlənərdilər. Lakin son zamanlar xına mərasimləri xeyli müasirləşmiş formada icra edilir. Hətta gəlinin əlinə qoyulan xına müxtəlif rəmzli təsvirlərlə bəzədilir. Belə ki, əvvəllər xına yalnız əlin içinə dairəvi formada qoyulurdu. Bu da günəşin rəmzi sayılırdı. Bildiyimiz kimi, Sovet hakimiyyəti illərində bu mərasimin keçirilməsi o qədər də önəmli sayılmırdı və bu filmlərdə də özünü göstərirdi. Demək olar ki, sovet dövründə çəkilən heç bir filmdə "xı-

¹ EF 9532 sayılı gəlinlik Bakının Balaxanı kəndində yaşayan bir ailəyə məxsusdur.

nayaxdı mərasimi işıqlandırılmamışdır. Lakin müstəqillik illərində milli mədəni dəyərlərə olan qayğının sayəsində bu mərasimin keçirilməsi yenidən aktualıq qazanmışdır. Bu mövzu filmlərə də öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, 2011-ci ildə ekranlaşdırılan "Buta" milli filminə xınayaxdı mərasimi ilə bağlı əsas motivlərə toxunulmuşdur.

Xınayaxdı mərasimindən sonra adətən oğlan toyu başlayır. Müasir dövrdən fərqli olaraq, toylar adətən mağarlarda və evlərdə keçirilirdi. Həm oğlan, həm qız evində toy şənliliyi üçün çoxlu adamın yerləşə biləcəyi, çalib-oxunmaq və güləşmək üçün şəraiti olan mağar tikərdilər. Ona "toyxana" və ya "mağar" deyilirdi. Mağarın yuxarı başında isə toyu idarə edən musiqiçilər, toyuçular üçün nisbətən hündür olan xüsusi yer, habelə ayrıca masa, bəylik taxtı düzəldirdilər [7, s.23-24]. Hal-hazırda toyların əsasən şadlıq saraylarında keçirilməsinə baxmayaraq, mağar toylarında rast gəlmək mümkündür. Sovet dövründə çəkilən filmlərdə mağar toylarına hansı səbəbdənsə "rast gəlmək" də, son zamanlar bu tipli məclislər rejissorlar tərəfindən diqqətə alınmışdır. Belə ki, Küşçülərə sə səpmişəm", "Yuxu" filmlərində məhz mağar toyları işıqlandırılmışdır.

"Bəy hamamı" keçmişdə toydan əvvəl bəyin təmtəraqla, xüsusi mərasimlə hamama getməsi adətidir. Keçmişdə bəyin öz dostları ilə bərabər toydan qabaq hamama getməsi bir ənənə halını almışdı. Bəy hamamında yunumaq, təmizlənməkdən başqa çalğı və rəqs də əsas yer tuturdu. Bu adət XX əsrin əvvəllərinə qədər mövcud olmuşdur. Bəylə bərabər onun sağdıışı və soldışı, qohumlar, dostlar, yoldaşlar da bəy hamamına gedirdilər. Onların xərcləri bəyin üzərinə düşürdü. Bəyi hamamdan sağdıışı və soldışı çalğı ilə çıxarar daha sonra bəylik libasını geyindirib toy mərasiminə gətirərdilər. "O, olmasın, bu olsun" filminə Məşədi İbadın bəy hamamı kadrları verilmişdir. Xalq inancına görə bəy öz toyunda oynayırsa, ucuzluq olar. Bu inanc filmə məharətlə işıqlandırılmışdır: "Bəy gərək öz toyunda oynasın ki, ucuzluq olsun". Bir bəy olaraq "Məşədi İbad" "Mirzəyi" rəqsini çox gözəl ifa edir. Qeyd edək ki, "İsmət" filminə də bəyin hamama getmək səhnəsi və toyunda rəqs etməsi nümayiş etdirilmişdir. Bu adətlərin filmlərdə yer alması onların necə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Toy mərasiminin sonuncu və maraqlı mərhələsi oğlan toyu hesab edilir. Xalqımız, əsasən, yaz və payız aylarında toy etməyə üstünlük verir [3,s.83].

Keçmişdə olduğu kimi, toy həftənin istənilən və arzu olunan günü təşkil olunardı. Xüsusən şənbə və bazar günlərinə üstünlük verilirdi. Keçmişdən fərqli olaraq, toyun davam etmə müddəti çox ixtisara salınmışdır. Əvvəllər toy 3-7 gün keçirilirdi [6, s.74]. Ən əvvəl hər iki ailənin razılığı ilə toyun günü təyin edilirdi. Toya iki gün qalmış oğlan evində "məsləhət" adı ilə yığıncaq

çağırılır və burada toyu idarə edəcək adam (toy başı, toy babası, xan və s.) təyin olunurdu. Toya bütün kənd camaatı, eyni zamanda kənar səhərlərdən və qonşu kəndlərdən qohum-əqrəbə dəvət olunurdu [8, s. 75].

XX əsrin əvvəllərinə aid toy mərasiminin bəzi kadrlarını 1925-ci ildə çəkilən səssiz "Bissmillah" filmində görmək mümkündür. Filmdən də görürük ki, ənənəvi olaraq kişi və qadın məclisləri ayrı - ayrılıqda təşkil olunmuşdur. Bay, sağdış və soldışı ilə birgə evindən çıxıb gəlini götürməyə gedir.

"Mücrü" filminin başlanğıcında da toy mərasimindən bəhs olunur. Filmdə gəlini ata evindən oğlan evinə "Vağzalı" sədaları altında yola saldıqlarını göstərir. Sədə ağ libasda olan gəlininüzünə nazik ağ örtük salınmışdır. Onu ər evinə yola salanda sağında və solunda əllərində şam tutmuş qızlar, qarşından isə güzgü tutmuş qadın gədir. Faytona minməmişdən əvvəl anası: "Gəlin mücrüsus olmaz" – deyərək, ona yaraşlıqlı bir mücrü verir. Keçmişdə qızı oğlan evinə göndərən zaman ona mücrü verilir və onun içərisində gəlinə məxsus zینət əşyaları saxlanılırdı. Qız mücrünü çehiz kimi oğlanın evinə aparardı [4, s.147].

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, MATM-in Etnoqrafiya fondunda qorunan mücrülər gəlin mücrülərinin yüksək dekorativ çalarda hazırlandığını göstərir. Bundan sonra gəlin sağdışı və soldışı ilə faytona mindirilib yola salınır. Anası gəlinin ardınca xeyir – dua vermiş kimi əl edir. Gəlin getdiyi evin həyətidə böyük şamallar yanır.

Bay-gəlinə xeyr-dua verilməsi səhnəsi "Böyük dayaq" filmində də öz əksini tapmışdır. Filmdə qaynana yeni evlənənlərə öz xeyir duasını verir: "Ər-arvad ömür yoldaşdır. Başacan olsun. Bu otaqda, bu evdə saçınız-saq-qalınız qoşa ağarsın". Kənd qadınlarından Telli isə "Mübarəkdir, oğullu-uşaqlı olsunlar inşallah" – deyib, yeni evlənənlərə xoşbəxtlik arzulayır. Belə ki, Rüstəm kişinin həyətidə baş tutan toy səhnəsi Sovet dövrünün ab-havasına uyğun olaraq çəkilərsə də, xalqımıza məxsus ənənələr, mənəvi mədəniyyət elementləri yenə də özünü bariz şəkildə göstərmişdir.

Bu toy adətlərimizi adı çəkilən filmə də açıq - aydın görmək mümkündür. Azərbaycan toyuna məxsus zəngin süfrə – plov, kabab və s., xalq çalğı alətləri – tütək, saz, tar, kaman, qaval, milli rəqslərimiz geniş və rəngarəng bir şəkildə göstərilmişdir. Filmdə rejissor tərəfindən toyun əsas atributlarından sayılan toy xonçası da unudulmamışdır. "Xonça" ifadəsi qan qohumluğunu bildirən məfhum sayılır [9, s.159]. Toyu xonçasız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Xonçaya adətən qıza aid olan paltarlar, müxtəlif növə olan şirniyyatlar, hətta, zینət əşyalarını qoyurdular. Qız evi xonçaları heç zaman boş qaytarmazdı. Xonçalar sosial təbəqədən asılı olaraq müxtəlif örtüklərlə örtülürdü. Əlbəttə, müasir dövrümüzdə gəlinə xonçalar aparılmasada, bu xonçaların xarici görkəmi xeyli dəyişmişdir. İndi bu ənənə müxtə-

lif səbətlərlə əvəz edilir. Məhz bu cəhətdən, filmlərdə toy xonçasının nümayiş olunması təqdirləyici haldır. Filmdən görünür ki, toy xonçası zövqlə və müxtəlif çərəz, meyvə ilə bəzədilmişdir. Gəlinə xonça aparılması səhnəsi "Mücrü", "O olmasın, bu olsun" və s. filmlərdə də yer almışdır².

Toylarda olan qarşılıqlı yardım formaları müxtəlif şəkildə qoyulurdu. Bu formalar həm maddi, həm də fiziki cəhətdən özünü göstərirdi. Filmlərdə biz təkcə qarşılıqlı yardımın fiziki tərəfdən necə həyata keçirildiyinin şahidi oluruq. Məsələn, "Bəyin oğurlanması", "Böyük dayaq", "Arşın mal alan" və s. filmlərdə toy zamanı qohum-qonşuların toy sahibinə göstərdiyi yardım geniş işıqlandırılmışdır. Filmdən görünür ki, kənd camaatı toyda fəal iştirak edir. Diqqət yetirdikdə görürük ki, toya gələn qonaqlar, həm də hədiyyə götürürlər. Bu, xalqımızın səxavətli, əliaçıq olmasından, yeni evlənənlərə kömək etmək məqsədindən irəli gəlir. Bütün bunlar milli filmlərdə əks olunan toy mərasimlərinə qarşılıqlı yardım formalarının bir nümunəsi kimi təzahür edir.

Qeyd olunmalıdır ki, keçmişdə Azərbaycan toylarında toyun başlanmasını qara zurna xəbər verərdi. Qara zurnanın səsi bütün kəndə yayılır və bundan da kənd camaatı, el-oba toyun başlanması xəbərini alardı. Məsələn, "Atlari yəhərləyin" filmində Nəbinin toyu qara zurnanın səsi ilə başlanır.

Tarixi aspektdə çəkilmiş "Fətəli xan" filmi XVIII əsrdə bir-birinə düşmən olan Azərbaycan xanlıqlarından, xüsusilə Quba xanı Fətəli xanın mübarizəsindən bəhs edir. Quba xanlığı Azərbaycan xanlıqları içərisində çox mühüm yer tutmuş və bütövlükdə dövlətçiliyimizi yaşadaraq davam etdirilməsində özünəməxsus yeri olmuş, tariximizdə dərin iz buraxmışdır [10, s.234]. Fətəli xan bir-birinə düşmən olan xanlıqları vahid mərkəzləmiş dövlətdə birləşdirməyə çalışır.

Filmdə toy mərasiminə geniş yer verilməsə də, qısa epizodlar əks olunmuşdur. Mərasimə Azərbaycanın bütün xanları dəvət olunur. Bu, həm də barışıq və Azərbaycanın birləşdirilməsi üçün atılmış bir addımdır. Toydan əvvəl Fətəli xanın köməkçisi Mirzə içəri daxil olaraq deyir: "Xan sağ olsun! Sənin dəvətinlə toya təşrif buyurmuşlar. Üsmü əmir Həmzə, Şəkidən Hüseyn xan və Bakı xanı Məlikməmməd xan. Bu da onların toy hədiyyələri". Qiymətli hədiyyələrlə dolu sandıqla içəri daxil olur. Belə ki, xan ailəsinə məxsus zəngin süfrə, musiqi, rəqs filmdə öz əksini tapmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, təntənəli toy mərasimi və detalları filmdə yalnız saray mühitində göstərilmişdir.

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Bakıda neft sənayesi və fəhlələrin ağır həyat şəraitindən bəhs olunan "Qızıl uçurum" filmində fəhləlik edən

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda toy xonçasının üzərindəki örtüklərdən bir neçəsi nüfuzda olunur.

və yoxsul həyat tərzini sürən Cəlil və Şəfiqənin toy mərasimi canlandırılmışdır. Lakin bu toy mərasimi epizodik verilmişdir. Həyətdə baş tutan kişi məclisində musiqi və kişilərin milli rəqsi görünür. Bəy (Cəlil) sağdıçı və soldışı ilə məclisə daxil olur. Qeyd olunmalıdır ki, burada toy məclisi açıq havada təşkil olunmuşdur. Digər açıq yerə isə qadınlar ocaqda, iri qazanlarda plov damlayırlar. XIX əsrin sonu - XX əsrlərdə Azərbaycanca təkmillətləli nikahlar mövcud idi. Qarışıq nikahlara isə çox nadir hallarda rast gəlirdi. Lakin respublikanın müxtəlif şəhərlərində rus qadınları ilə nikahlara rast gəlinirdi halda, yerli Azərbaycan qızlarının başqa millətlərin nümayəndələri ilə nikahı mövcud deyildi [15, s.86]. Artıq sovet dövründə ənənələrdə ciddi dəyişikliklər baş verir. "Xalqların qardaşlaşdırılması" strateji bir yönü də müxtəlif millətlər arasında nikahların baş tutması və onun təbliğindən ibarət idi. Bu siyasət sovet ideologiyasına xidmət edən filmlərdə də öz əksini tapmışdır. "Bəxtiyar", "Bir cənub şəhərində", "Qızıl ucurum" və s. filmlərdə rus qızlarla ailə quran azərbaycanlılara rəğbətə yanaşıldığı görünür. Halbuki, son vaxtlara kimi xalq arasında kənar nikahlar elə də xoş qarşılanmırdı.

Qədim Azərbaycan toyları maraqlı oyun və əyləncələrlə zəngin idi. Bu toylarda, əsasən, kişilər arasında "xan-xan" və ya "xan-vəzir", "kilim arası", "xaral oyunu", "kaftar-kosa", "kosa-gəlin", "küdlü sümük", qadınlar arasında isə "toy mələk", "təklük-kəklük", "incə-ince" kimi əyləncə xarakterli təmaşalar oynanırdı. Azərbaycan toylarında cıdır yarışları da təşkil olunur və qalib gələnlərə adətən xonça və ya xəlat verərdilər [12, s.83]. Bəzi hallarda ox atma yarışları keçirilirdi. Bu əyləncə "Dədə Qorqud" filmində göstərilmişdir. Fikrimizcə, keçmiş toy ənənələrimizin əks olunduğu bu filmlərdə mənəvi mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan müxtəlif oyun və əyləncələr öz əksini tapmalı idi.

Həqiqətən, milli filmlərimiz adətlərimizi tanımaq və təbliğ etmək baxımından əsas rola malikdir. Fikrimizcə, bu və ya digər gözəl, xeyirxah dəyərlərimizi ölkə daxilində, həm də respublikamızdan kənar da tanımaq baxımından filmlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Filmlərlə mənəvi mədəniyyətimizin əsas tərkib hissəsi olan toy ənənələrimizi tanımaq, bu toy adətləri ilə bağlı müxtəlif mərasimləri və detalları əks etdirmək mümkündür.

Lakin toylarda elə adətlərimiz vardır ki, filmlərdə, demək olar ki, onlara az toxunulmuş, ya da heç işıqlandırılmamışdır. Bu adətlərdən biri "Şax bəzəmə" adətidir ki, indi də respublikamızın bir neçə kəndində bu adət icra olunmaqdadır. Belə ki, bu adətə görə gəlin və bəyin şərəfinə çubuğun üzərinə müxtəlif şirniyyatlar və meyvələr düzülür. Şaxı gəzdirən adam mağara daxil olarkən uşaqlar çox sevinirlər və onlar şaxın üzərində olan şirniyyat və meyvələri qoparırlar. Xalqımızın maraqlı və əyləncəli olan bu adəti təəssüf ki, yalnız bir filmə "Bəyin oğurlanması"nda yer almışdır.

Milli toylarımızda maraqlı və önəmli adətlərdən biri gəlini ər evinə köçməsi zamanı özü ilə çıraq aparmasıdır. Belə ki, gəlin ər evinə köçən də onu ya atası ya da əgər atası yoxdursa, qardaşı çırağın başına fırladır və sonra sağdıç, soldış onunla birlikdə yanan şamı, çırağı bəy evinə aparırdılar. Bu adət atəşpərəstliklə bağlı inama daha çox yaxındır. Bu gəlinin ər evinə özü ilə bərəkət, işıq aparması anlamına gəlir. Təssüflər olsun, heç bir filmdə nə gəlinin çırağın başına dolanması, nə də ki, özü ilə ər evinə aparılması səhnəsi yoxdur. Filmlərdə belə səhnələrin çəkilməsi, fikrimizcə, vacibdir.

Milli filmlərdə az yer alan səhnələrdən biri gəlinin atın üzərində bəy evinə köçməsidir. Öz dövrünün toy mərasimini təsvir edən O.Bayat gəlinin at üstündə özü duvaqlı gəldiyini qeyd edir [16, s.37]. Toylarda atla bağlı müxtəlif oyunların keçirilməsi ilə yanaşı, ondan həmçinin, nəqliyyat vasitəsi kimi də istifadə edirdilər. Gəlinin at tərkində bəy evinə köçməsi demək olar ki, adət sayılırdı. Doğrudur, "Arşın mala alan", "O olmasın, bu olsun", "Bəyin oğurlanması" və s. kimi gəlinin faytonla ər evinə köçməsi geniş işıqlandırılırsa da, nədənsə, yalnız "Babamın babasının babası" istisana olmaqla, digərlərində bu adət təəssüflərlə olsun ki, ekranlaşdırılmamışdır. Fikrimizcə, belə bir adətin filmlərdə daha çox yer alması vacibdir.

Filmlərdə yer almayan ən vacib elementlərdən biri gəlinin aparılması zamanı onun "belbağlama" mərasiminin ekranlaşdırılmamasıdır. Əvvəllər oğlan evi imkanından asılı olaraq qızın xonçasına qızıl və ya gümüşdən hazırlanmış kəmər qoyurdu. Daha sonralar kəmər qırmızı rəngli ipək parça, lentlə əvəz edilmişdir. Belə ki, gəlinin belinə bağlanan kəmər bəkirəlik rəmzi hesab olunurdu [11, s.155]. Gəlinapardı zamanı bəyin qardaşının kəməri gəlinin belinə bağlanması xüsusi ayınlı icra edilir və bu ayın müasir dövrümüzdə qədər davam etdirilir. Belə ki, bəyin qardaşı bu sözləri deyərək gəlinin belini bağlayır:

Anam, bacım qız gəlin,

Əl-ayağı düz gəlin.

Yeddi oğul istərəm.

Bircə dəne qız gəlin.

Etnoqraf G.Abdulova gəlinin "belbağlama" adətini sədaqət, etibar simvolu kimi xarakterizə etmişdir. Onun fikrinə görə, kəmər igidin ehtiyatı, özünə güvənci olmaqla, həm də gələcək həyat yoldaşının ona sədaqətli andının sinonimidir [1, s.186]. Müasir dövrdə gəlinin belbağları estetik cəhətdən xeyli dəyişmişdir. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin etnoqrafiya fondunda müxtəlif gəlin belbağları qorunub saxlanılır. Burada müafizə olunan gəlin belinə bağlamaq üçün qurşaq qırmızı rəngli olub, zərxcara parça hissələrdən tikilmişdir. Üzəri milli ornamentli olan buta naxışlıdır [14, s.224]. Fikrimizcə, belə adətlərin filmlərdə yer alması çox vacib şərtidir.

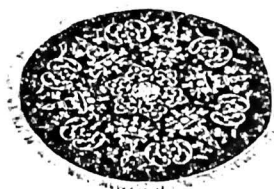
Nəticə. Azərbaycan xalqına məxsus toy adətləri və ənənələri yüksək mənəvi dəyərlərə malik, keçmişdən bu günümüzdək qorunub-saxlanılan müqəddəs dəyərlərimizdən hesab olunur. Elçilik, nişan, nikah kimi maraqlı mərhələlərdən ibarət toy ənənələri milli filmlərdə özünəməxsus şəkildə təməşçilərə çatdırılmışdır. Lakin buna baxmayaraq, Sovet hakimiyyətinin ab-havasının əsdiyi bir dövrdə ekranlaşdırılan toy adətləri müasir dövrdə daha dolğun və gözəl bir məkanda işıqlandırıla bilər və ənənələrimizin qorunub saxlanması baxımından əhəmiyyətli ola bilər. Filmlərdə toyun bütün mərhələləri etnoqrafik səpkidə və düzgün olaraq şərh olunmasına ehtiyac duyulur.

Ədəbiyyat

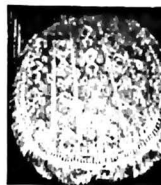
1. Abdulova G. Ənənəvi qadın geyim bəzəkləri. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. 2010, s.286
2. Aslanov E. Azərbaycan toyu. Bakı, Tutu.2003, s.242
3. Bünyadova Ş. Orta əsr Azərbaycan ailəsi. B: Elm, 2012. s.385
4. Əliyeva K. Gəlin bəzəkləri. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası. Bakı, 2017.cild II, s.172
5. Qədircadə H.Q.Kitabi-Dədə Qorqud və Naxçıvan: qarşılaşdırılmalı etnoqrafik motivlər. Naxçıvan, 2016, s.127
6. Qılman İ. Bakı və Bakılılar. B: Nurlar, 2006, s.464
7. Quliyeva N. XIX-XX əsrlərdə Bakı şəhər əhalisinin ailə və ailə məişəti. B: Elm, 2011, s.240
8. Quliyev H. Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri (keçmiş və müasir dövr). B: Elm, 1986, s.96
9. Nəbiyeva A. Milli gəlinlik libası. Azərbaycan Xalçaları. Bakı, 2019, cild 9.s.199
10. Məmmədova İ. Azərbaycanda qarışıq yardım formaları (tarixi-etnoqrafik tədqiqat).Bakı, Elm, 2011, s.215
11. Mustafazadə T. Quba xanlığı. Bakı, Elm, 2005, s.477
12. Paşayeva M. Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr (XIX-XX əsrin əvvəlləri. Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə). B: Azərneşr, 2008,s.308
13. Rəcəbli Q. Toy. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, II cild. B.: Şərq Qərb, 2007, s.449
14. Seyidzadə M. Toy adət ənənələri. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi. 2010, s.286
15. Агамалиева С.М., Измайлова А.А. О семейных отношениях и характере брачных кругов у азербайджанцев. Долгожителство в Азербайджане. Сборник научных трудов. М: М: Наука, 1989, s.135
16. Книга Орудж-бека Байата-Дон Жуана Персидского. (Историко-географический трактат). Б: Язычы, 1988, s.199.

Xonça örtükləri

EF 1767

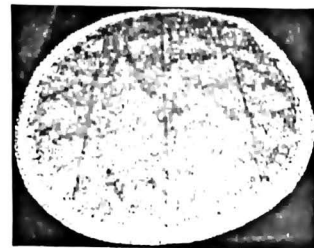
EF7075

EF7298

EF 6977

EF7296

EF7761

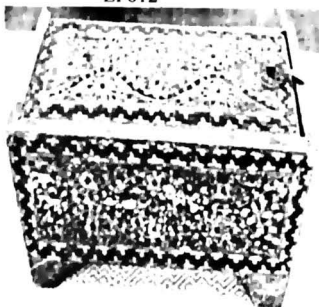

Gəlin mücrüləri

EF294

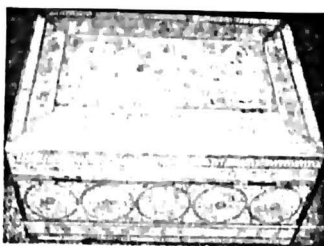
EF812

EF1728

EF3217

Gəlinlik

EF 9532

